

Карпов Віктор Васильович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Досвід актуалізації військово-технічної спадщини в пам'яткоохоронній та музейній діяльності

В історичному контексті військова діяльність на теренах України вирізняється постійною активністю. Це свого роду досі діючий вулкан, який періодично викидає спалах різноманітних інтересів, досягнення яких можливе у результаті військових дій. Київська фортеця, фортеця у Судаку та Керчі, Дубенський форт, Севастопольська фортеця, фортеця Межибож, Хотинська та Аккерман відображають досягнення військової науки та її бачення на способи ведення війни у різні історичні періоди. У ХХ столітті – це Перша та Друга світові війни, Громадянська війна або в українській термінології Визвольні змагання, боротьба Української Повстанської Армії, а також період Холодної війни. Кожен з цих періодів залишив на українській землі свій слід, який відображений у різноманітних пам'ятках військової діяльності.

Актуалізація військово-технічної спадщини в пам'яткоохоронній та музейній діяльності беззаперечно тісно пов'язана із історією. І в залежності від інтересу, важливості цієї історії для суспільства перебуває рівень популярності самої військово-технічної пам'ятки, а отже і рівень її охорони, збереження та реставрації.

У цьому контексті особлива місія покладається на музеї. І хоча законодавчо визначено, що головним завданням музеїв є збирання, зберігання та пропагування історичної спадщини, все ж музеї також виконують важливу пам'яткоохоронну функцію. У першу чергу питання збереження та актуалізації військово-технічної спадщини пов'язане із діяльністю військових музеїв. Хоча слід відзначити, що це не є головним трендом у роботі пов'язаної із актуалізацією або музеєфікацією пам'яток військової діяльності.

Військово-історичні музеї розглядаються суспільством, як хранителі підвалин державності, внутрішньої єдності нації. Вони впливають на формування у відвідувачів ідеї національного патріотизму, морально-бойових якостей: вірності присяги, мужності, хоробрості, героїзму.

Положення військових музеїв в Україні на початку дев'яностих років ХХ ст. ускладнювалося процесами суспільної трансформації і відсутністю нормативних актів, які вимагали б позитивного вирішення

долі військових музеїв при розформування, зміні структури військової частини, або при здійсненні інших організаційних заходів.

Із 120 музеїв військових частин Радянської армії, що дислокувалися на території України, на 2000 р. залишилося 46 і їхні фонди спустошені часом змін підвалин суспільного життя. Зникнення музеїв проходило в рамках процесу скорочення чисельності Збройних Сил України.

Однак поступово військові музеї в Україні зайняли своє місце в суспільному житті. Це відбулося як у силу прийняття низки законодавчих актів у сфері музейної діяльності так і в силу зміни ставлення до музеїв з боку держави і громадськості, а також із укріпленням української державності.

Робота військових музеїв тісно та організаційно пов'язана із діяльністю Збройних сил України. Становлення музейної роботи у Збройних силах України почалося у жовтні 1995 р. з початком формування Музею Збройних сил України, як головного елемента музейної справи в системі військово-патріотичного виховання військовослужбовців. Міністром оборони України генералом армії України Кузьмуком О.І. 12 вересня 1996 р. був виданий наказ, яким затверджено Положення про Центральний музей Збройних сил України.

Це була перша ластівка з нормативно-правових основ музейної діяльності в українській армії. Наказ мав цінність не тільки для Центрального музею Збройних сил України – інші музейні установи Збройних сил України взяли цей документ за зразок у своїй діяльності. 6 березня 2002 р. було затверджено Положення про організацію діяльності військових музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних силах України. Це Положення регламентує організацію діяльності військових музеїв та музейних утворень, визначає особливості їх правового статусу, функції, завдання, основні напрями діяльності.

Питання актуалізації військово-технічної спадщини та введення її у суспільне життя у першу чергу відноситься до діяльності Центрального музею Збройних сил України. Перший досвід перетворення військового за призначенням об'єкту відбувся у 1999 р. при формування філії музею у Луцьку на Волині. Цей досвід допоміг віднайти організаційну форму, яка дозволяла вести роботу з музеєфікації об'єкту. Своє продовження цей метод знайшов при музеєфікації інших військових об'єктів серед яких бойова стартова позиція ракетних військ стратегічного призначення у місті Первомайську, підземний завод з ремонту підводних човнів та ядерний арсенал у Балаклаві, Михайлівська батарея у Севастополі, місце бою під Крутами у Чернігівській області. До речі цей досвід був

переїнятий і використаний у Російській Федерації, а також при формуванні Державного музею авіації у Києві.

Процес скорочення чисельності української армії викликав необхідність збереження історично значущих військових об'єктів та їх музеєфікації. Це відноситься до створеного у 2001 р. філії музею – Музею Ракетних військ стратегічного призначення й створеному у 2002 р. філії музею – Військово-морському музейному комплексу "Балаклава". Вони створені на фондах побудованої в у ХХ ст.. інфраструктури ракетної бази стратегічних ракет і військово-морської бази відповідно.

Створення у 2009 р. Військово-морського музею України, як філії Центрального музею Збройних сил України – це приклад виведення з військового обігу та введення в культурне життя важливого в культурно- історичному значенні об'єкта міста Севастополя, відомого пам'ятника історії та архітектури ХІХ століття – Михайлівської батареї.

У 2013 р. Міністерство оборони України організаційно об'єднало Військово-морський музейний комплекс "Балаклава" та Військово-морський музей України у Центральному військово-морському музеї України із утворенням у його складі музейних комплексів «Михайлівська батарея» та «Холодної війни». У 2014 р., після анексії Росією в Україні Криму, ця філія була підпорядкована Міністерству оборони РФ і отримала назву Севастопольський військово-історичний музей фортифікаційних споруд. При цьому зазначимо, що зміна концепцій не приводила до зміни тематичного спрямування структурних підрозділів музею.

Військово-морський музейний комплекс «Балаклава», будемо користуватися першою назвою, розміщено в приміщеннях підземного протиатомного укриття І категорії, розташованого в скельному масиві гори Таврос на західному березі Балаклавської бухти. Підземний протиатомний комплекс – це унікальний пам'ятник військової історії, техніки і будівництва. Фактично це ціле підземне місто, площа якого може складати до 20 тисяч кв.м. Тут колись розміщувалися виробничі цехи, водний канал і сухий док заводу з ремонту підводних човнів, приміщення ядерного арсеналу Чорноморського флоту СРСР, спеціальний цех з перевірки на функціональність торпед, підземні резервуари для зберігання дизельного палива, енергетична установка та запасний командний пункт 14-ї дивізії підводних човнів. Він є свідченням про складний період в історії людства – «холодну війну» і вражає розмахом та потужністю задуму, конструкторським талантом, темпами будівництва і навіть певним інженерним естетизмом.

З метою музеєфікації цього підземного міста Центральним музеєм Збройних сил України було розроблено стратегічний план

розвитку музейного комплексу, який передбачав створення ряду музейних експозицій періоду Холодної війни, вирішення питання розміщення у водному каналі під водою артефактів військово-морської спадщини, створення умов для перебування відвідувачів під землею.

Музеєм була створена експозиція «Підводні сили Чорноморського флоту. 1944-1994 рр.» в підземних залах ядерного арсеналу. Експозиція є надзвичайно цікавою не тільки тим, що відображає історію діяльності 14-ї дивізії підводних човнів Чорноморського флоту, яка дислокувалася в Балаклаві, але й тим, що показує діяльність раніше надзвичайно секретної ракетно-технічної бази, де зберігалася ядерна зброя для підводних човнів, відображає діяльність полігону з випробування стратегічних ракет морського базування, розповідає про розробку біотехнічних комплексів (робота з дельфінами), підготовку інженерів-підводників у Севастопольському вищому військово-морському інженерному училищі. Крім цього, музейні працівники знайшли можливість показати частину корпусу підводного човна і відтворити фрагмент його відсіку в експозиції.

Також було розпочато роботу по створенню експозиції «Радянська армія та Військово-морський флот СРСР в роки холодної війни» в одному з цехів заводу. Ця робота зупинилася, хоча було виготовлене за окремим проектом експозиційне обладнання для експозиції і завезено перші експонати. Окрім цього музей започаткував створення тимчасових виставок.

Враховуючи, що український період діяльності музею у 2014 р. завершено, то слід підвести і деякі підсумки. Загалом, і це найголовніше, в умовах відсутності коштів та державної підтримки Центральний музей ЗС України та його керівництво ризикнули взяти на себе відповідальність музеєфікації величезного об'єкту та ввести його у культурний простір суспільства. Ризик виявився виправданим. Музей, ще навіть і в незавершеній формі, став визнаним у світі і надзвичайно популярним.

З ініціативи ракетників Міністром оборони України Кузьмуком О.І. було прийнято рішення про створення Музею Ракетних військ стратегічного призначення. Цей музей – один з унікальних військових музеїв України. Для його створення використана бойова позиція ракетного полку 46-ї ракетної дивізії Ракетних військ стратегічного призначення.

Музей являє собою територію бойової стартової позиції із збереженими у первісному вигляді інженерними спорудами – шахтно-пусковою установкою, командним пунктом запуску ракети шахтного базування, наземним обладнанням (холодильний центр, енергоблок, чергове приміщення з автоматизованими системами охорони) і

різноманітними допоміжними механізмами ракетного комплексу "ОС" (одиначний старт).

Також на території бойової позиції розміщена експозиція спеціальної ракетної техніки. Зберігають технічне обладнання та механізми в робочому стані колишні офіцери-ракетники, які несли бойове чергування на зазначеному ракетному комплексі.

При вирішенні питання музеєфікації цього об'єкта ставилось за мету максимально зберегти ідентичність бойової позиції, яка і є власне музеєм, а також створити умови для належного зберігання та експонування спеціальної техніки ракетних військ і ракет, що розміщені відкрито на території. Також необхідно було вирішити питання забезпечення екскурсійного маршруту та огляду місць показу музею в різних погодних умовах. Для цього запропоновано побудувати укриття в стилі військової маскувальної сітки, яке б стилістично доповнило значення музею як військового об'єкта протягом усього екскурсійного маршруту.

Велика територія музею, яка сягає 19 га. землі, дозволяє розмістити поза основними експозиційними площадками експозицію військової техніки та озброєння Радянської армії, яка є змістовним доповненням Музею Ракетних військ стратегічного призначення, як об'єкта періоду Холодної війни.

Військово-морський музей України створений за рішенням Міністра оборони України Єханурова Ю.І.. Він розміщений в історичній будівлі середини ХІХ ст. Михайлівської батареї. Ця споруда була відбудована на місці земляної батареї для артилерійської захисту Севастопольської бухти в 1834 р. У роки Кримської війни тут був розміщений госпіталь. Після Кримської війни Михайлівська батарея використовувалася як складське приміщення. Пізніше на її території дислокувалися підрозділи Севастопольської кріпосної артилерії. У 1920 р. в період керівництва Збройними Силами Півдня Росії бароном П.Врангеля в казематах Михайлівської батареї діяли курси артилеристів Білій армії.

В період Великої Вітчизняної війни під час оборони Севастополя в 1941-1942 рр. на території батареї був створений опорний пункт радянського підрозділу під командуванням капітана Р. Хайруліна. До моменту передачі музею ця будівля використовувалася як складське приміщення для зберігання шкіперського майна Військово-Морських Сил України.

Центральним музеєм Збройних Сил України було розроблено план розвитку Військово-морського музею України. Він передбачав проведення реконструкції Михайлівської батареї та її інфраструктури, відновлення первісного вигляду фасадів будівлі, рішення внутрішньої організації простору експозиційних залів, фондів сховищ,

службових приміщень, рекреаційних приміщень, каси, гардеробу, камер зберігання, санвузлів, музейного магазину, а також будівництво нового головного будинку Військово-морського музею України на прилеглий до внутрішнього двору будівлі майданчику.

При активній допомозі мера міста Севастополя Саратова В.В., голови міської ради міста Дойнікова Ю.В., мецената Шереметева О.Є. та копіткій роботі колективу Центрального музею ЗС України на чолі із полковником Карповим В.В. вдалося відкрити музей та започаткувати його роботу. Музей відкривався виставкою «Героїчний Севастополь» та експозицією військової техніки, виставленої на відкритому майданчику музею.

Діяльність Центрального музею ЗС України на чолі із полковником Карповим В.В. в галузі актуалізації військово-технічної спадщини України, розширення функціонального призначення музею у включення пам'яткоохоронної функції призвело до зміни якості музейної роботи і набуття музеєм статусу національного.

Цитування: Карпов В.В. Досвід актуалізації військово-технічної спадщини в пам'яткоохоронній та музейній діяльності // Музейна справа та освіта в Україні: матеріали науково-практичної конференції в Національній академії керівних кадрів культури і мистецтва 13 – 14 листопада 2014 року. – К. : НАКККіМ. – 2014. – С.65-69.